

СИСТЕМА ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ, ОРІЄНТОВАНОЇ НА ПОДОЛАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА ЮНАКІВ ТА ДІВЧАТ У РАННІЙ ЮНОСТІ

У статті подано опис принципів, структури і змісту, методики впровадження та аналіз результатів апробації комплексної психокорекційної програми, спрямованої на запобігання, зниження агресивної поведінки та переспрямування її у творчу діяльність юнаків і дівчат.

Ключові слова: психокорекційний процес, агресивна поведінка, психологічний тренінг, рання юність, засоби мистецтва.

Постановка проблеми

Соціально-психологічні дослідження засвідчують, що антисоціальна та агресивна поведінка найчастіше виявляється у підлітковому та ранньому юнацькому віці. Ці вікові періоди не мають чіткого розмежування і складають групу підвищеного ризику, що пов'язується з труднощами перехідного віку, зокрема, психогормональними процесами, невизначеністю соціального статусу ранньої юності, з ускладненням перебудови механізмів соціального контролю тощо. До того ж у період ранньої юності відбувається подальший розвиток свідомості хлопців і дівчат: формування духовних, етичних, естетичних почуттів (В. Панок, Е. Помиткін, В. Роменець, В. Татенко); усвідомлення потреби в активній участі у суспільному житті, що може задовольнятися мистецтвом (І. Бех, М. Боришевський, І. Зязюн, О. Отич); активізація зацікавленості молоді у знаннях із різних галузей мистецтва. Залучення до світу мистецтва є важливим чинником розвитку особистості, що здійснює дієвий психотерапевтичний вплив на емоційну сферу молодих людей та виконує комунікативну, регулятивну і катарсичну функції (С. Максименко, З. Карпенко, В. Моляко, Т. Яценко). Необхідністю у досягненні єдності цих позицій для запобігання, зниження та переспрямування агресивної поведінки юнаків та дівчат у творчу діяльність зумовлено побудову системи психокорекційної роботи.

Виклад основного матеріалу

Вагомий внесок у практику психопрофілактики та корекції агресивної поведінки осіб різного віку зробили вітчизняні вчені, зокрема, О. Бовть, О. Дроздова, О. Запужляк, Т. Ларіна, О. Лящ, В. Павелків, А. Мелоян, О. Мізерна, В. Шебанова та ін. Дослідники зазначають, що підвищення творчої активності, залучення до світу мистецтва є чинниками, що переспрямовують деструктивні прояви агресії в конструктивне русло (Е. Костандов, В. Москалець). Вплив мистецтва на особистість відбувається на трьох рівнях: психофізіологічному (передбачає активізацію рецепторів, що впливає на зміну фізіолого-біологічних ритмів організму); психологічному (пов'язаний із впливом мистецтва на емоційні структури у вигляді психологічної розрядки, релаксації організму, або його активації); соціально-психологічному, що забезпечує виховний вплив на особистість [4]. Кожен із видів мистецтва має специфічні ідеальні об'єкти, власну мову і «техніку». Мистецькі твори слугують імпульсом до власного творчого самовираження, сприяють розв'язанню внутрішніх суперечностей через їх усвідомлення і коригування. Психокорекція розглядається як спрямований психологічний вплив на певні особистісні структури з метою зміни неконструктивних патернів поведінки і забезпечення повноцінного розвитку особистості [5; 6].

Основною метою запропонованого нами психокорекційного процесу є розроблювання комплексної програми психологічної корекції агресивної поведінки юнаків та дівчат у ранній юності засобами мистецтва. Ця програма сприяє збереженню психічного здоров'я учням; соціалізації особистості; корекції агресивної поведінки, яка виявляється у наданні молодим людям знань про сутність агресії, її типи, причини та передумови виникнення, що дають змогу сформувати сприйняття своєї та чужої агресивної поведінки, зрозуміти її причини, а також сформувати власне реальне емоційне ставлення до феномена агресивної поведінки під впливом засобів мистецтва.

У психокорекційному процесі шляхом використання мистецьких засобів було виділено *три етапи реалізації психокорекційної програми.*

Метою першого етапу є проведення заходів, спрямованих на запобігання нервово-психічних порушень у здорових дітей і уможливлення виявів незначних проблем у розвитку емоційної сфери особистості та відхилень у поведінці юнаків та дівчат у ранній юності. Ця робота пов'язана із вирішенням завдань запобіжного характеру і уможливлювала уникнення небажаних психологічних наслідків у розвитку юнаків та дівчат.

Після проведення спецкурсу здійснювався *другий етап* психокорекційного процесу — психологічний тренінг «Корекція агресивної поведінки особистості у ранній юності засобами мистецтва». Він спрямований на групу ризику — учасників, у яких виявлено агресивні особистісні проблеми. Вважаємо, що психокорекція другого рівня, як і першого, становить комплекс заходів, спрямованих на подолання цих проблем, запобігання їм, закріплення бажаних форм поведінки у ранній юності. Без усунення негативного впливу несприятливих соціальних чинників на учасників психокорекційного процесу, що спричиняють появу агресивних проявів у поведінці, зберігається високий ступінь ризику їх рецидиву. На цьому етапі психокорекційної роботи особливе значення надається особистісно психологічному аспекту, метою якого є: усунення в учасників несприйнятливих набутих форм емоційного і поведінкового реагування на стресові ситуації; корекція негативних рис особистості; адаптація до наявних психотравматичних чинників, що зумовлюють цю проблему. Запропонований вид психокорекції ґрунтується на використанні різноманітних засобів мистецтва у груповій психокорекційній роботі з молодими людьми раннього юнацького віку.

Третій етап психокорекційного процесу зосереджено на учасниках із вираженими усталеними агресивними проявами у поведінці. Основним завданням цього етапу є корекція агресивної поведінки у молодих людей або допомога їм у подоланні складних психологічних труднощів шляхом індивідуальної психокорекційної роботи із використанням мистецьких засобів.

Принципи організації психокорекційної роботи, що відповідають гуманістичному спрямуванню психотерапії, розглянуто у працях К. Роджерса, Ф. Перлза, І. Ялома. Основними з них є відкритість, сприйняття себе та інших, відповідальність, довіра, саморозкриття та самоусвідомлення, функціонування в атмосфері «тут і тепер», дослідницька позиція стосовно до своїх проблемних зон у особистісній сфері та групового процесу в цілому.

Проведення кожного основного етапу дослідження включало три рівні психокорекційного впливу: підготовчий, власне, експериментальний та аналітичний. На підготовчому рівні розроблено навчальну програму спецкурсу «Психологія агресивної поведінки особистості», плани занять, підготовлено матеріали до лекційних та практичних занять. На цьому етапі було проведено вимірювання характеристик досліджуваних щодо агресивної поведінки за допомогою діагностичних методів. Власне, експериментальним рівнем передбачено проведення лекційних та практичних занять зі спецкурсу. Аналітичний рівень дослідження відбувався після спецкурсу. Було проведено післяекспериментальне вимірювання характеристик досліджуваних експериментальної групи за допомогою звітів. При цьому технологія такої форми дала змогу нам з'ясувати тенденцію психокорекційного впливу.

Після проведеного спецкурсу, який є первинним етапом психокорекційного процесу, проводився другий етап — психологічний тренінг. Організація та процедура проведення спецкурсу «Психологія агресивної поведінки особистості», спрямовані на запобігання, переспрямування, зниження агресивної поведінки у молоді раннього юнацького віку. Його зміст тісно пов'язаний з дисциплінами психологічного спрямування курсу (насамперед, із соціальною психологією), з гуманітарними (українська та зарубіжна літератури) та соціально-філософськими (філософія, соціологія, політологія, історія). Програму побудовано на узагальненні теоретичних та методологічних підходів вітчизняної та зарубіжної соціальної психології, педагогічної та вікової психології, кримінальної психології. Лекційні заняття із спецкурсу передбачають вивчення учнями та студентами окремих логічно пов'язаних між собою тем, присвячених сутності феноменів агресії та агресивності, формам їх прояву, причинам та передумовам виникнення агресії, проблемам агресивно-кримінальної, суїцидальної поведінки особистості, основним методам діагностичної та психокорекційної роботи з агресивними людьми. Зміст лекційних занять для навчальної програми спецкурсу «Психологія агресивної поведінки особистості» побудовано за таким планом:

Тема 1. Поняття агресії та агресивної поведінки. Основна теорія про етіологію агресії. Природа

агресії та агресивності. Функції та різновиди агресії. Фрустрація, агресія та психічний захист. Пізнавальні основи агресивної поведінки. Критерії агресивної поведінки. Агресія, агресивність, агресивна поведінка: взаємозалежність понять. Групова агресія. Вивчення проблеми з агресивної поведінки в західній та вітчизняній психології. Основні теорії про етіологію агресії: інстинктивістське спрямування у розумінні природи агресії; психоаналітична теорія З. Фрейда; етіологічна теорія К. Лоренца; теорія «фрустрації-агресії» Д. Долларда та Н. Міллера; модифікації про етіологію агресії в працях Л. Берковітца; концепція людської деструктивності Е. Фромма; теорія соціального навчання А. Бандури; психогенетичні та медико-психіатричні концепції; психогенетична концепція делінквентної поведінки Г. Айзенка.

Тема 2. Чинники агресивної поведінки. Індивідуально-психологічні особливості людини, пов'язані з агресією. Вік та його зв'язок з агресивною поведінкою. Стать: чоловіча та жіноча агресія. Властивості центральної нервової системи, що спричиняють виникнення агресивної поведінки. Тривожність як чинник агресії. Алкоголь, наркотичні засоби та їх вплив на психіку людини. Адиктивна поведінка та її зв'язок з агресивною та кримінальною поведінкою. Критерії норми та патології в проявах агресивної поведінки.

Тема 3. Особливості прояву видів агресії: асоціальної агресії та аутоагресії у ранньому юнацькому віці. Особливості підліткової агресії. Агресія і характер. Статеві відмінності розвитку агресії у ранньому юнацькому віці, їх самооцінка та агресивність. Аутоагресивна поведінка. Просоціальна та антисоціальна агресія, її вплив на особистість у ранній юності.

Тема 4. Поняття мистецтва та його вплив на особистість. Поняття, види мистецтва. Історія виникнення та розвиток мистецтва. Засоби фізіологічно-психологічної дії мистецтва. Мистецтво як спілкування. Мистецтво як умова розвитку особистості: музичне виховання, потенціал літературного та образотворчого мистецтва. Класичне, сучасне мистецтво та субкультура. Вплив субкультури на формування особистості старшого підлітка. «Якісний» та «неякісний» мистецький твір. Музичне, образотворче, літературне мистецтво та їх спрощений мас-медійний варіант у вигляді відеопродукції.

Тема 5. Мистецтво та його корекційна дія. Мистецтво та креативність. Креативність: творча активність, здібності, вікові етапи, чинники розвитку. Мистецтво як продукт творчої діяльності. Творчий процес у розвитку особистості раннього юнацького віку. Мистецтво, культура, творчість як основні найбільш сталі досягнення цивілізацій. Мистецтво як центральна підсистема художньої культури у ранній юності. Подолання агресивної поведінки людини засобами мистецтва.

Практичні заняття склалися з обговорення та аналізу низки теоретичних проблем та суто практичної роботи, спрямованої на розвиток відповідних діагностично-корекційних навичок роботи з агресивними людьми. Зміст практичних занять навчальної програми спецкурсу «Психологія агресивної поведінки особистості» побудовано за таким планом:

Заняття 1. Особливості прояву видів агресії: асоціальної агресії та аутоагресії. На цьому занятті учасники процесу аналізували сутність феноменів агресії та агресивності, форми агресивної поведінки, основні концепції етіології агресії, зіставляли поняття «агресія», «агресивність», «жорстокість», «лють».

Форми роботи. Заняттям передбачено доповіді учнів за конкретними питаннями, перегляд відеопродукції з їх подальшим обговоренням у групових дискусіях.

Заняття 2. Мистецтво та його корекційна дія. До цього заняття юнаки та дівчата проаналізували сутність феномена «мистецтво», засоби мистецтва, особистісне зростання; обґрунтували необхідність проведення психокорекції агресивної поведінки особистості засобами мистецтва.

Форми роботи. Заняття проходило у формі доповідей досліджуваних за конкретними запитаннями, відпрацювання окремих елементів психологічного тренінгу.

Самостійна робота складала:

Заняття 1. Мистецтво та його корекційна дія. На цьому занятті проводилися дебати, на яких протиставлялися дві позиції: перша — «за» — полягала у відстоюванні твердження «Краса врятує людство від руйнації?»; друга — «проти» — «Краса не врятує людство від руйнації?» Під поняттями «краси» розглядалося мистецтво, а «руйнації» — агресивна поведінка.

Форми роботи. Заняття проходило у формі наведення учасниками різноманітних аргументів та контраргументів із використанням конструктивних засобів виразності щодо відстоювання кожної з позицій та вміння схилити до «власного» погляду опонентів.

Процедура та організація психологічного тренінгу, спрямованого на зниження та переорієнтацію агресивної поведінки у молоді раннього юнацького віку з використанням засобів мистецтва ґрунтувалася на теоретичних та практичних засадах практичної психології. Розробляючи теоретичні підходи до побудови групової психокорекційної роботи у формувальному експерименті, ми виходили з того, що процес психокорекції агресивної поведінки у цієї категорії молодих сприяє особистісному зростанню завдяки використанню засобів мистецтва і спонукає до пізнання власного Я. До того ж він був спонтанним або певною мірою керованим. Спонтанність зберігається, якщо людина переживає незвичний екстремальний досвід на зразок психотравми. Про керованість психокорекційним процесом агресивної поведінки йдеться тоді, коли існує можливість об'єктивного сприймання, оцінювання та застосування необхідних заходів, які можуть попередити агресивний прояв, знизити або переорієнтувати напрямок його дії. Така керована трансформація має відбуватися у формі інтенсивного спеціально організованого навчання — психологічного тренінгу. Вибір групової роботи обумовлено низкою чинників:

1. У групі молода людина отримує унікальний досвід, який сприяє розвитку особистості та експліцитно чи імпліцитно є терапевтичним. Як стверджує І. Ялом, незалежно від того, чи ставиться особистісна терапія за мету групової роботи, чи ні, будь-який інтенсивний груповий досвід має великий терапевтичний потенціал: активна взаємодія учасників неможлива без терапевтичного включення, від кожного члена групи очікують великого обсягу терапевтичної роботи [2, 4]. Така робота дає змогу вирішувати особистісні проблеми, серед яких розрізняють переобтяженість власними психологічними захистами, ригідними стереотипними способами реагування та агресивну поведінку. Розв'язувати ці проблеми є первинною умовою ефективного особистісного становлення молоді людини ранньої юності.

2. У тренінговій групі створюються найсприятливіші умови для отримання дії механізму зворотного зв'язку. На думку А. Бодальова, завдяки саме цьому механізму «...людина на підставі результату може коригувати свою наступну поведінку, замінюючи використані засоби впливу новими, які виявляються більш ефективними» [2, 4].

3. Для особистості група є навколишнім соціальним середовищем. Однак на відміну від звичайного соціуму, вона створює атмосферу безпеки, довіри, у якій мінімізується страх зробити помилку і бути несприйнятним. Тому в ній можна спробувати нові форми і методи особистісного функціонування, що забезпечує саморозкриття і подальше самозмінювання особистості, особливо при паралельному застосуванні засобів мистецтва.

4. Психологічний тренінг є тією неструктурованою, непередбачуваною ситуацією, яку можна асоціювати з ситуацією психологічної допомоги. Отримуючи досвід функціонування у такій ситуації, молоді люди раннього юнацького віку прокладають шлях до ефективної діяльності, навчаючись не боятися неструктурованості у психологічному консультуванні, а використовувати її для особистісного самовдосконалення.

5. Групова психокорекція, на думку Т. Яценко, не передбачає навчання на абстрактних моделях, без зіставлення їх із досвідом її членів, вона будується на матеріалі кожного з учасників, породжуваному в ситуації «тут і тепер». Аналіз попереднього досвіду відбувається шляхом його введення в групу через моделювання. Для цього мінімізується подання сюжету й актуалізується спонтанність і свобода поведінки [3; 5; 6].

Теоретичною та методологічною основою розробленого нами тренінгу є діалогічний підхід до процесу особистісного становлення (М. Бахтін, М. Бубер, Г. Дьяконов, З. Карпенко, Г. Ковальов, Т. Флоренська, Т. Яценко) та психодинамічний (А. Мелоян, Т. Яценко). Завдяки першому у тренінгу відбувається моделювання не тільки особистісних та соціальних смислів, а й вербальних, виражених у формі реальної поведінки взаємозв'язку з художніми, літературними творами мистецтва на тлі музичного супроводу. Такий підхід включає можливі прояви суб'єкт-об'єктних відносин між учасниками групового процесу та вимогливо ініціює суб'єкт-суб'єктний характер. Здатність до вираження власного, набутого досвіду, подальша його реінтерпретація і реконструкція є сприятливим чинником для переживання людиною особистісного перетворення. Другий характеризується тим, що саме в режимі інтенсивного міжособистісного групового взаємозв'язку є можливість створення максимально сприятливих умов для активізації внутрішнього потенціалу особистості та моделювання і застосування нею нових, конструктивних форм поведінки.

Основні завдання психологічного тренінгу сприяють:

- набуттю та закріпленню молодими людьми раннього юнацького віку навичок позитивної вербальної та невербальної комунікації;
 - розвитку вміння щиро ділитися своїми почуттями та розуміти почуття іншого;
 - розвитку взаємної довіри, підтримки, емпатії; підкріпленню позитивного образу Я;
 - оволодінню навичками саморегуляції власного емоційного стану та поведінки;
- виробленню механізму побудови конструктивної поведінки та самопред'явлення її групі.

Основними процедурами групової роботи є встановлення контакту, створення атмосфери довіри та позитивного безумовного сприйняття, конструювання кожним учасником на основі представлених у групі моделей реальності нової власної моделі, рефлексії щодо процесу та сформованих внаслідок психокорекційної роботи поведінкових новоутворень. Слід зазначити, що кожний новий день тренінгу починався з опитування про самопочуття та цінність отриманої інформації. Кожна вправа аналізувалася, члени групи, за бажанням, давали один одному зворотний зв'язок. Кожне заняття закінчувалося рефлексією учасників групи щодо власних переживань у процесі роботи. Рефлексію можна було стимулювати такими запитаннями: «Що я відчуваю в процесі роботи стосовно себе?», «Що відбулося зі мною, моїми поглядами через цю проблему?»

Комплекс психокорекційних вправ із використанням мистецьких творів добрано таким чином, щоб набуті навички підкріплювалися із кожним наступним заняттям на вищому рівні та відкривали глибинні витоки агресивної поведінки особистості. Заняття мали певну структуру (привітання → рефлексія → основне завдання → рефлексія → прощання) та складали чотири етапи. Перший етап групових тренінгових занять психокорекційного процесу — вступний (2 години) — передбачав налагодження групової взаємодії, спрямованої на опанування конструктивних навичок комунікації на основі емпатійного взаємозв'язку, застосуванні вербальних і невербальних засобів виразності, створенні атмосфери довіри, психологічної безпеки, ознайомленні з основними формами роботи в групі. Ми пропонували різні варіанти психокорекційних вправ, проведених та модифікованих щодо виконання цього обсягу роботи, зокрема: «Ритми та групи» (К. Магліо), «На газетних шпальтах» [1; 6]. Другий етап групових тренінгових занять психокорекційного процесу — підготовчий (2–4 години) — містив комплекс релаксаційних вправ мистецького характеру, спрямованих на опанування навичок конструктивної поведінки та емоційної саморегуляції, а також на практичне ознайомлення з основними процедурами на прикладі стимульного матеріалу та на первинне виявлення особистісних та групових актуальних проблемних сфер, на спонукання розвитку групи у бік більшої відкритості та довіри один до одного. Ми пропонували різні варіанти психокорекційних вправ, проведених та модифікованих щодо виконання цього обсягу роботи [1; 6]: тілесна гімнастика, або метод активної релаксації, вправи: «Вітерець», «Диригент» (М. Вестін). Третій етап групових тренінгових занять психокорекційного процесу — основний (28–30 годин) — спрямовано на розвиток спонтанного самовираження емоційного стану, виокремлення та опрацювання проблемних особистісних та групових конструктів, які сприяють створенню нових моделей реальності для кожного з учасників групи. На цьому етапі виконується основна робота з проблемними зонами учасників групи. Один із них формулює проблемний особистісний конструкт, стосовно якого він хотів би досягти певних змін. Інші члени групи визначають міру свого особистісного включення у цю проблему, виходячи із власних переживань та досвіду. Модель реакції учасника на кожную особисту думку будь-кого з групи повинна складатися за алгоритмом: «Твій досвід допоміг мені зрозуміти...» Динаміка переходу групи до роботи з проблемними зонами є індивідуально неповторною для кожної групи, оскільки залежить від певних чинників: міри готовності групи до терапевтичної роботи; наявності у групі «каталізаторів» — людей, готових ризикнути і першими заявити про свої проблеми, активізуючи тим самим інших членів групи; від вміння ідентифікувати себе у груповому психокорекційному процесі [1; 2; 6]. Варіантами психокорекційних вправ, проведених та модифікованих щодо виконання цього обсягу роботи [6] були: «Намальована подія», «Моє неіснування». Четвертий завершальний етап групових тренінгових занять психокорекційного процесу — динамічне моделювання (4–6 годин) — комплекс вправ, спрямованих на відпрацювання вміння вільно застосовувати набуті навички конструктивної взаємодії завдяки використанню засобів мистецтва у змодельованих ситуаціях, усвідомлення та рефлексії учасниками групи набутих змін. Ми пропонували почати роботу з такими психокорекційними вправами: «Діалоги», «Дорога мого життя».

Результати психокорекційного впливу на молодих людей статистично засвідчують про достовірне зниження в експериментальній групі інтегративного показника за загальною шкалою агресивності і мотиваційної агресії ($p < 0,01$). Крім цього, знизилися рівні фізичної, побічної та вербальної агресії. У контрольній групі рівень цих показників залишився без суттєвих змін (відповідно, 77,3–77,7% та 71,53–70,92%). Порівняння даних досліджуваних експериментальної групи з аналогічними даними контрольної групи χ^2 -Пірсона доводить наявність достовірних змін (відповідно, $\chi^2 = 52,24$; $p < 0,001$ та $\chi^2 = 12,33$; $p < 0,01$).

Дослідження рівня тривожності здійснювалося з використанням методики Ч. Спілберга та Ю. Ханіна. При аналізі рівнів тривожності слід зазначити відсутність високого рівня реактивної тривожності в експериментальній групі після проведення експерименту (початковий рівень реактивної тривожності становив 54,69%). У цій же групі на третину знизився високий рівень особистісної тривожності (з 18,75% до 12,5%). Натомість, у контрольній групі спостерігалася тенденція до зростання високих рівнів тривожності як реактивної з 53,13% до 62,5%, так і особистісної (з 17% до 21,88%). Статистичний аналіз середнього значення особистісної креативності дав змогу встановити, що в експериментальній групі зріс рівень особистісної креативності ($p < 0,001$), зокрема уяви ($p < 0,001$), складності ($p < 0,01$), допитливості ($p < 0,05$). У контрольній групі не виявлено статистично достовірних відмінностей між діагностованими показниками перед проведенням експерименту та після нього.

Статистично достовірну відмінність виявлено також у рівні творчого потенціалу в експериментальній групі ($p < 0,05$), зростання якого в контрольній групі статистично недостовірне. Порівняння даних експериментальної групи з даними контрольної групи за допомогою χ^2 -Пірсона доводить наявність достовірних змін після проведення експерименту ($\chi^2 = 34,46$; $p < 0,001$). У процесі аналізу результатів дослідження виявлено, що в експериментальній групі знизився рівень агресивності за кількома показниками: агресивністю та мотиваційною агресією за загальною шкалою на рівні ($p < 0,01$). На високому рівні статистичної значущості виявлено зменшення показників фізичної, побічної, вербальної агресії. У контрольній групі показники фізичної та вербальної агресії залишилися без суттєвих змін (відповідно, 77,3–77,7% та 71,53–70,92%). Також спостерігалася зниження середніх значень агресії ($p < 0,01$), задоволення від агресії ($p < 0,01$), зараження агресією ($p < 0,05$), аутоагресії ($p < 0,05$), а також всіх інших форм агресії на рівні статистичної тенденції ($p < 0,1$). Поряд зі зниженням рівня агресивності в експериментальній групі спостерігалася підвищення середнього значення особистісної креативності. Суттєво зріс рівень особистісної креативності ($p < 0,001$), зокрема, уяви ($p < 0,001$), складнощів ($p < 0,01$), допитливості ($p < 0,05$). У контрольній групі не виявлено статистично достовірних відмінностей між показниками перед та після проведення експерименту. Після проведення психокорекційної програми в експериментальній групі також підвищився показник творчого потенціалу ($p < 0,05$) на тлі зниження на третину високого рівня особистісної тривожності (з 18,75% до 12,5%). При зниженні рівнів агресивності та ворожості під психокорекційним впливом досягнуто підвищення рівнів особистісної креативності, творчого потенціалу, а також уяви, складнощів, допитливості. Таким чином, контрольний зріс підтвердив доцільність і результативність реалізації комплексної експериментальної програми про корекцію агресивної поведінки у ранній юності засобами мистецтва.

Висновки

Комплексна програма психологічної корекції агресивної поведінки юнаків та дівчат у ранній юності засобами мистецтва сприяє більш ефективному розв'язанню психологічних проблем, пов'язаних агресивними проявами у згаданому віці. Доповнення традиційного підходу опосередкованим психокорекційним процесом із використанням могутнього виховного потенціалу засобів мистецтва дає змогу значно підвищити результативність психологічного впливу на особистість та знизити агресію.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми психологічної корекції агресивної поведінки у ранній юності. Перспективи подальшої наукової роботи вбачаються у методичному збагаченні дослідницької бази та її поширення на інші вікові чи культурні ареали.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арт-терапия – новые горизонты / К. Макклин, Ш. Макнифф, К. Мальчиоди и др. ; под ред. А.И. Копытина. — М. : Когито-Центр, 2006. — 336 с.

2. Бурно М.Е. Терапия творческим самовыражением / М.Е. Бурно. — М. : Медицина, 1989. — 304 с.
3. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева. — СПб. : ООО "Речь", 2002. — 310 с.
4. Крупник Е.П. Психологическое воздействие искусства / Е.П. Крупник. — М. : ИП РАН, 1999. — 240 с.
5. Максименко С.Д. Психология поэзии в рисунке / С.Д. Максименко, Т.С. Яценко. — К. : Педагогічна преса, 2006. — 80 с.
6. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції / Т.С. Яценко. — К. : Либідь, 1996. — 264 с.

Галушко Л.Я.

СИСТЕМА ПСИХОКОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ, НАПРАВЛЕННОЙ НА ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПЕРЕД НАПРАВЛЕНИЕМ ЕЕ В ТВОРЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЮНОШАМИ И ДЕВУШКАМИ В РАННЕЙ ЮНОСТИ

В статье представлено описание принципов, структуры и содержания, методики внедрения и анализ результатов апробации комплексной психокоррекционной программы, направленной на предотвращение, снижение агрессивного поведения и перенаправление ее в творческую деятельность юношей и девушек.

Ключевые слова: *психокоррекционный процесс, агрессивное поведение, психологический тренинг, ранняя юность, средства искусства.*

Halushko L.Ya.

THE SYSTEM OF PSYCHOCORRECTIVE WORK OF ORIENTED IS TO ART WITH AGGRESSIVE YOUTHS AND GIRLS OF EARLY YOUTH

The article deals with the principles, structure and content, methods of implementation and analysis of complex psychocorrective testing program aimed at preventing, reducing aggressive behavior and redirect it in a creative work of boys and girls.

Key words: *correction process, aggressive behavior, psychological training, early adolescence, the means of art.*